कलकत्ता निवासी

साधुचरित-श्रेष्ठिवर्य **श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी** पुण्यस्मृतिनिमित्त

प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

[जैन आगमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, कथात्मक – इत्यादि विविधविषयगुम्फित; प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूर्जर-राजस्थानी आदि नानाभाषानिबद्ध; सार्वजनीन पुरातन वाङ्मय तथा नूतन संशोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि.]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद्-डालचन्दजी-सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील - साहित्यरसिक - संस्कृतिप्रिय

श्रीमान् बहादुर सिंहजी सिंघी

नियामक एवं प्रधान-सम्पादक

श्री जिन विजय मुनि

आचार्य – भारतीय विद्या भवन – बम्बई

संरक्षक एवं संचालक

श्री राजेन्द्र सिंहजी सिंघी

तथा

श्री नरेन्द्र सिंहजी सिंघी

व्यवस्थापक तथा प्रकाशक

भारतीय विद्या भवन

ग्रन्थांक १४] 卐 बम्बई 卐 [मूल्य, ५-१२-०

महोपाध्यायमेघविजयगणिविरचित

दिग्विजयमहाकाव्य

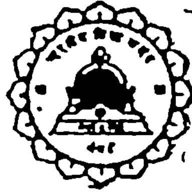
[मूल-संस्कृत ग्रन्थ तथा ग्रन्थकारकृतटिप्पणी, प्रस्तावना, विशेषनामसूच्यादि समन्वित]

*

संपादक

पण्डित अम्बालाल प्रेमचन्द्र शाह

(न्याय-व्याकरण तीर्थ)

प्रकाशक

श्री जयन्तकृष्ण ह० दवे, एम्. ए., एल्एल्. बी.,

ऑनररि रजिष्ट्रार

भारतीय विद्या भवन

बंबई

*

विक्रमाब्द २००१] * प्रथमावृत्ति; पंचशत प्रति * [१९४५ खिस्ताब्द

(मूल्य रू० ५-१२-०)

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अस्ति बङ्गाभिधे देशे सुप्रसिद्धा मनोरमा । मुर्शिदाबाद इत्याख्या पुरी वैभवशालिनी ॥
बहवो निवसन्त्यत्र जैना ऊकेशवंशजाः । धनाढ्या नृपसदृशा धर्मकर्मपरायणाः ॥
श्रीडालचन्द इत्यासीत् तेष्वेको बहुभाग्यवान् । साधुवत् सच्चरित्रो यः सिंघीकुलप्रभाकरः ॥
बाल्य एवागतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । कलिकातामहापुर्यां कृतधर्मार्थनिश्चयः ॥
कुशाग्रीयस्वबुद्ध्यैव सद्वृत्त्या च सुनिष्ठया । उपार्ज्य विपुलां लक्ष्मीं कोट्यधिपोऽजनिष्ट सः ॥
तस्य मन्नुकुमारीति सन्नारीकुलमण्डना । अभूत् पतिव्रता पत्नी शीलसौभाग्यभूषणा ॥
श्रीबहादुरसिंहाख्यो गुणवांस्तनयस्तयोः । अभवत् सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकसुन्दरी । यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्य ज्येष्ठः पुत्रः सुशिक्षितः । यः सर्वकार्यदक्षत्वात् पितुर्दक्षिणबाहुवत् ॥
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तेजस्वी मध्यमः सुतः । सूनुर्वीरेन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥
सन्ति त्रयोऽपि सत्पुत्रा आप्तभक्तिपरायणाः । विनीताः सरला भव्याः पितुर्मार्गानुगामिनः ॥
अन्येऽपि बहवस्तस्याभवन् स्वस्रादिबान्धवाः । धनैर्जनैः समृद्धः सन् स राजेव व्यराजत ॥

अन्यच्च–

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्यासीत् सदाचारी तच्चित्रं विदुषां खलु ॥
नाहंकारो न दुर्भावो न विलासो न दुर्व्ययः । दृष्टः कदापि तद्गेहे सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥
भक्तो गुरुजनानां स विनीतः सज्जनान् प्रति । बन्धुजनेऽनुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेष्वपि ॥
देश-कालस्थितिज्ञोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सत्कलाप्रियः ॥
समुन्नत्यै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं घनम् ॥
गत्वा सभा-समित्यादौ भूत्वाऽध्यक्षपदान्वितः । दत्त्वा दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥
एवं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया । अकरोत् स यथाशक्ति सत्कर्माणि सदाशयः ॥
अथान्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्तयत् ॥
पूज्यः पिता सदैवासीत् सम्यग्-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानवृद्ध्यर्थं यतनीयं मयाऽप्यरम् ॥
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम् । श्रद्धास्पदस्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशाम् ॥
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शा न्ति नि के त ने । सिंघीपदाङ्कितं जै न ज्ञा न पी ठ मतीष्ठिपत् ॥
श्रीजिनविजयः प्राज्ञो मुनिनाम्ना च विश्रुतः । स्वीकर्तुं प्रार्थितस्तेन तस्याधिष्ठायकं पदम् ॥
तस्य सौजन्य सौहार्द-स्थैर्यौदार्यादिसद्गुणैः । वशीभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रस-नागाङ्क-चन्द्राब्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सूनां तथैव ग्रन्थगुम्फनम् ॥
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे चैषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यसुसिद्धये ॥
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । ज्ञानाभ्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥
जलवाय्वादिकानां तु प्रातिकूल्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्यान्यत्र चास्थितः ॥
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥
नन्द-निध्यङ्क-चन्द्राब्दे जाता पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विस्तराय च नूतना ॥
ततः सुहृत्परामर्शात् सिंघीवंशनभस्वता । भा वि द्या भ व ना येयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥
आसीत्तस्य मनोवाञ्छाऽपूर्वा ग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं व्ययितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥
दुर्विलासाद् विधेर्हन्त ! दौर्भाग्याच्चात्मबन्धूनाम् । स्वल्पेनैवाथ कालेन स्वर्गं स सुकृती ययौ ॥
इन्दु-ख-शून्य-नेत्राब्दे मासे आषाढसञ्ज्ञके । कलिकाताख्यपुर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥
पितृभक्तैश्च तत्पुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽधुना पुनः ॥
इयं ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा प्रेष्ठा प्रज्ञावतां प्रथा । भूयाद् भूत्यै सतां सिंघीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्वियं लोके श्रीसिंघी ग्रन्थपद्धतिः ॥

* * *

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्त श्रीमेदपाटाख्यो देशो भारतविश्रुतः। रूपाहेलीति सन्नाम्नी पुरिका तत्र सुस्थिता ॥ १
द -विचाराभ्यां प्राचीननृपतेः समः। श्रीमच्चतुरसिंहोऽत्र राठोडान्वयभूमिपः ॥ २
श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिभाक्। क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥ ३
मुख। भूपा जाता यस्मिन् महाकुले। किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजन्मनः ॥ ४
राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता। चातुर्य-रूप-लावण्य-सुवाक्सौजन्यभूषिता ॥ ५
शौर्योद्दीप्तमुखाकृतिम्। यां दृष्ट्वैव जनो मेने राजन्यकुलजा ह्यसौ ॥ ६
किसनसिंहाख्यो जातस्तयोरतिप्रियः। रणमल्ल इति चान्यद् यन्नाम जननीकृतम् ॥ ७
ऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः। ज्योतिर्भैषज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥ ८
मरुदेशाद् यो भ्रमन् जनपदान् बहून्। जातः श्रीवृद्धिसिंहस्य प्रीति-श्रद्धास्पदं परम् ॥ ९
स तत्सूनुः स्वसन्निधौ। रक्षितः, शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमतानुगः ॥ १०
तच्छिशोर्बाल्ये गुरु-तातौ दिवंगतौ। विमूढः स्वगृहात् सोऽथ यदृच्छया विनिर्गत ॥ ११

तथा च-

नैकेषु देशेषु सेवित्वा च बहून् नरान्। दीक्षितो मुण्डितो भूत्वा जातो जैनमुनिस्ततः ॥ १२
नानाधर्ममतानि च। मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्त्वातत्त्वगवेषिणा ॥ १३
विविधा भाषा भारतीया युरोपजाः। अनेका लिपयोऽप्येवं प्रत्न-नूतनकालिकाः ॥ १४
प्रकाशिता नैके ग्रन्था विद्वत्प्रशंसिताः। लिखिता बहवो लेखा ऐतिह्यतथ्यगुम्फिताः ॥ १५
बहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलैश्च सत्कृतः। जिनविजयनाम्नाऽसौ ख्यातोऽभवद् मनीषिषु ॥ १६
तां विश्रुतिं ज्ञात्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना। आहूतः सादरं पुण्यपत्तनात् स्वयमन्यदा ॥ १७
चाहम्मदावादे राष्ट्रीयशिक्षणालयः। विद्यापीठ इति ख्यातः प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥ १८
तत्रोच्चैर्नियुक्तः स महात्मना। रस-मुनि-निधीन्द्वब्दे पुरातत्त्वाख्यमन्दिरे ॥ १९
यावत् सम्भूष्य तत् पदं ततः। गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिमधीतवान् ॥ २०
आगत्य सँल्लग्नो राष्ट्रकार्ये च सक्रियम्। कारावासोऽपि सम्प्राप्तो येन स्वराज्यपर्वणि ॥ २१
ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शान्तिनिकेतने। विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनाथभूषिते ॥ २२
पदयुतं जैनज्ञानपीठं तदाश्रितम्। स्थापितं तत्र सिंघीश्रीडालचन्दस्य सूनुना ॥ २३
दानवीरेण धीमता। स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥ २४
तस्यासौ पदेऽधिष्ठातृसञ्ज्ञके। अध्यापयन् वरान् शिष्यान् ग्रन्थयन् जैनवाङ्मयम् ॥ २५
प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना। स्वपितृश्रेयसे ह्येषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥ २६
विगतं यस्य वर्षाणामष्टकं पुनः। ग्रन्थमालाविकासार्थप्रवृत्तिषु प्रयस्यतः ॥ २७
रत्न-नवेन्द्वब्दे मुंबाईनगरीस्थितः। मुंशीति बिरुदख्यातः कन्हैयालालधीसखः ॥ २८
भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितौ। कर्मनिष्ठस्य तस्याभूत् प्रयत्नः सफलोऽचिरात् ॥ २९
श्रीमतां योगात् संस्था जाता प्रतिष्ठिता। भारतीयपदोपेतविद्याभवनसञ्ज्ञया ॥ ३०
सहकाराय सुहृदा स मुनिः कृतौ। ततः प्रभृति तत्रापि सहयोगं प्रदत्तवान् ॥ ३१
ऽन्यदा तस्य सेवाऽधिका ह्यपेक्षिता। स्वीकृता नम्रभावेन साऽप्याचार्यपदाश्रिता ॥ ३२
निध्यङ्क-चन्द्राब्दे वैक्रमे विहिता पुनः। एतद्ग्रन्थावलीस्थैर्यकृत् तेन नव्ययोजना ॥ ३३
ततस्तस्य श्रीसिंघीकुलभास्वता। भाविद्याभवनायेयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥ ३४
दशसाहस्री पुनस्तस्योपदेशतः। स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय सुकीर्तिना ॥ ३५
गते काले सिंघीवर्यो दिवंगतः। यस्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥ ३६
यत्नशीलैस्तदात्मजैः। राजेन्द्रसिंहमुख्यैश्च सत्कृतं तद्वचस्ततः ॥ ३७
ग्रन्थागारकृते पुनः। बन्धुज्येष्ठो गुणश्रेष्ठो ह्यर्द्धलक्षं प्रदत्तवान् ॥ ३८
पितृवत्तस्य कांक्षितम्। श्रीसिंघीबन्धुभिः सर्वं तद्गिराऽनुविधीयते ॥ ३९
सच्चिदानन्ददा सदा। चिरं नन्दत्वियं लोके जिनविजयभारती ॥ ४०

**
*

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

अद्यावधि मुद्रित ग्रन्थनामावलि

१ मेरुतुङ्गाचार्यरचित प्रबन्धचिन्तामणि मूलग्रन्थ. २ पुरातनप्रबन्धसंग्रह. ३ राजशेखरसूरिरचित प्रबन्धकोश ४ जिनप्रभसूरिकृत विविधतीर्थकल्प. ५ मेघविजयोपाध्यायविरचित देवानन्दमहाकाव्य. ६ यशोविजयोपाध्यायकृत जैनतर्कभाषा. ७ हेमचन्द्राचार्यकृत प्रमाणमीमांसा. ८ भट्टाकलङ्कदेवकृत अकलङ्कग्रन्थत्रयी. ९ प्रबन्धचिन्तामणि–हिन्दी भाषान्तर. १० प्रभाचन्द्रसूरिरचित प्रभावकचरित 11 Life of Hemachandrāchārya · By Dr. G. Buhler. १२ सिद्धिचन्द्रोपाध्यायरचित भानुचन्द्रगणिचरित १३ यशोविजयोपाध्यायविरचित ज्ञानबिन्दुप्रकरण. १४ हरिषेणाचार्यकृत बृहत् कथाकोश. १५ जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह-प्रथम भाग १६ हरिभद्रसूरिविरचित धूर्ताख्यान. १७ मेघविजयोपाध्यायकृत दिग्विजयमहाकाव्य १८ दुर्गदेवकृत रिष्टसमुच्चय.

* * *

संप्रति मुद्यमाण ग्रन्थनामावलि

१ खरतरगच्छगुर्वावलि. २ कुमारपालचरित्रसंग्रह. ३ विविधगच्छीयपट्टावलिसंग्रह ४ जैनपुस्तकप्रशस्ति संग्रह, भाग २. ५ विज्ञप्तिलेखसंग्रह. ६ उद्द्योतनसूरिकृत कुवलयमालाकथा. ७–८ उदयप्रभसूरिकृत धर्माभ्युदयमहाकाव्य तथा कीर्तिकौमुदी आदि अन्यान्य अनेक प्रशस्त्यादि कृतिसंग्रह. ९ जिनेश्वरसूरिकृत कथाकोषप्रकरण. १० शान्त्याचार्यकृत न्यायावतारवार्तिकवृत्ति. ११ महामुनि गुणपालविरचित जंबूचरित्र (प्राकृत). १२ जयपाहुडनाम निमित्तशास्त्र १३ कोऊहलविरचित लीलावती कथा (प्राकृत). १४ गुणचन्द्रविरचित मन्त्रीकर्मचन्द्रवंशप्रबन्ध. १५ नयचन्द्रविरचित हम्मीरमहाकाव्य इत्यादि, इत्यादि.

* * *

मुद्रणार्थ निर्धारित एवं सज्जीकृत ग्रन्थनामावलि

१ भानुचन्द्रगणिकृत विवेकविलासटीका. २ पुरातन रास–भासादिसंग्रह. ३ प्रकीर्ण वाङ्मय प्रकाश ४ भद्रबाहुसूरिकृत भद्रबाहुसंहिता ५ सिद्धिचन्द्रोपाध्यायविरचित वासवदत्ता टीका. ६ जयसिंहसूरिकृत धर्मोपदेशमाला. ७ देवचन्द्रसूरिकृत मूलशुद्धिप्रकरणवृत्ति ८ रत्नप्रभाचार्यकृत उपदेशमाला टीका. ९ यशोविजयोपाध्यायकृत अनेकान्तव्यवस्था १० जिनेश्वराचार्यकृत प्रमालक्ष्म ११ महानिशीथसूत्र १२ तरुणप्रभाचार्यकृत आवश्यकबालावबोध १३ राठोड वंशावलि. १४ उपकेशगच्छप्रबन्ध. १५ सिद्धिचन्द्रकृत काव्य प्रकाशखण्डन १६ वर्द्धमानाचार्यकृत गणरत्नमहोदधि. १७ प्रतिष्ठासोमकृत सोमसौभाग्यकाव्य. १८ नेमिचन्द्रकृत षष्टीशतक (पृथक् पृथक् ३ बालावबोध युक्त) १९ शीलाकाचार्य विरचित महापुरुष चरित्र (प्राकृत महाग्रंथ). २० चउप्पन्नचरिय (प्राकृत) २१ नम्मयासुंदरीकथा (प्राकृत) २२ नेमिनाह चरित्र (अपभ्रंश महाग्रंथ) २३ उपदेश पदटीका (वर्द्धमानाचार्यकृत) २४ निर्वाणलीलावती कथा (स कथा ग्रंथ) २५ सनत्कुमारचरित्र (संस्कृत काव्य ग्रंथ). २६ राजवल्लभ पाठककृत भोजचरित्र. २७ प्रमोदमाणिक्यकृत वाग्भटालंकारवृत्ति २८ सोमदेवादिकृत विदग्धमुखमण्डनवृत्ति. २९ समयसुन्दरादिकृत वृत्तरत्नाकरवृत्ति. ३० पाण्डित्यदर्पण ३१ पुरातनप्रबन्धसंग्रह–हिन्दी भाषांतर. ३२ भुवनभानुचरित्र बालावबोध. ३३ भुवनसुन्दरी चरित (प्राकृत कथा) इत्यादि, इत्यादि

* * *

समर्पणम्

यद्विद्यासरसीमवाप्य तृषितास्तुष्टाश्च जिज्ञासव
आङ्ग्ला मालव-गौर्जरा मरुजना नैकेऽपि ये मादृशाः ।
तस्मै दिग्विजयाख्यमर्पयति योऽम्बालालनामाऽऽदरात्
श्रीविद्याविजयाय काव्यमनघं संपादकः कृत्यवित् ॥

अनुक्रम ।

स्व० बाबूश्री बहादुर सिंहजी सिंघी .... § १–९

प्रास्ताविक – मुख्यसंपादक लिखित .... § १०

प्रस्तावना १–१६

ॐ

दिग्विजयमहाकाव्य-विषयानुक्रम

	पृ०
१ जम्बूद्वीपवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ।	१-१३
२ श्रीविजयप्रभवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ।	१४-१९
३ [illegible] [illegible] दिग्विजयवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ।	२०-२७
४ [illegible] दिग्विजयवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ।	२८-३६
५ [illegible] [illegible] वर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ।	३७-४८
६ [illegible] ईशानदिग्विजयवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ।	४९-५४
७ पश्चिमदिग्विजयो नाम सप्तमः सर्गः ।	५५-६६
८ श्रीदिल्लीदुर्ग[illegible]वर्णनो नाम अष्टमः सर्गः ।	६७-८०
९ प्रस्थानवर्णनो नाम नवमः सर्गः ।	८१-९३
१० नगरवर्णनो नाम दशमः सर्गः ।	९४-१०३
११ पूर्वदिक्प्रस्थान[illegible] नगरस्थानवर्णनो नाम एकादशः सर्गः ।	१०४-११६
१२ पूर्वपत्तन विहारनगर श्रीचिन्तामणि-पार्श्वप्रभुस्तुतिवर्णननामा द्वादशः सर्गः ।	११७-१२५
१३ श्रीतीर्थराजगिरि-श्रीगौतमस्वामि-सुपार्श्वस्वामिस्तुतिवर्णनो नाम त्रयोदशः सर्गः ।	१२६-१३३
१ परिशिष्टम् ।	१३४-१४१
२ विशिष्टनामसूचिः ।	१४२-१४४